

PRZYRODA I CZŁOWIEK

EWA GACKA-GRZESIKIEWICZ

Walory przyrodnicze i turystyczne Sobiborskiego Parku Krajobrazowego*

Sobiborski Park Krajobrazowy został ustanowiony uchwałą WRN w Chełmie nr XVIII/89/83 w dniu 28 marca 1983 r. Park w całości znajduje się na terenie woj. chełmskiego, w jego północno-wschodniej części, sąsiadującej z granicą państwa na rzece Bug, a należącej do gmin: Włodawa, Hańsk i Wola Uhruska. W roku 1981 Park zamieszkiwało 536 osób we wsiach: Sobibór-Stacja, Złobek Mały i Duży oraz Kosyń.

Powierzchnia Parku wynosi 11 200 ha, a długość granic 54 km. Zlokalizowany on jest pomiędzy 51°22' i 51°30' szerokości geograficznej północnej oraz 23°30' i 23°40' długości geograficznej wschodniej. Pod względem fizyczno-geograficznym jest to mezoregion Równiny Łęczyńsko-Włodawskiej na granicy z Pagórkami Chełmskimi, a więc na granicy dwóch różnych makroregionów: Równin Poleskich i Wyżyny Lubelskiej.

Walory przyrodnicze

Cały teren, mimo pozornie równinnego charakteru, jest znacznie urozmaicony, ponieważ występujące płaty wysoczyznowe oddzielone są od siebie rozległymi zagłębieniami bądź dolinami. Dominującymi typami rzeźby są równiny pochodzenia wodno-

-lodowcowego, rzeczno i jeziornego ze sporadycznie występującymi ostańcami. Do szczególnie urozmaiconych pod względem geomorfologicznym należy część południowo-wschodnia, wykształcona w postaci równiny morenowej z lokalnymi kulminacjami. Jest to widoczne na mapie walorów przyrodniczych.

Sytuacja hydrograficzna kształtuje się odpowiednio do rzeźby i wyraża się monozajkowym układem terenów przesuszonych lub okresowo podmokających, o glebach piaszkowych lub hydromorficznych. Blisko połowa powierzchni parku krajobrazowego to obszary z płytko, tzn. do 2 m, występującą wodą gruntową.

W obszarze Sobiborskiego Parku znajduje się 7 jezior zgrupowanych po kilka, głównie w środkowej części. Największe z nich — Jez. Wspólne*) ma powierzchnię 77,5 ha, najmniejsze jez. Orchowo**) — 7,4. Jeziora należą do trudno dostępnych, ponieważ zlokalizowane są wśród bagien, torfowisk, podmokłych łąk i lasów. Spośród

* Artykuł został napisany na podstawie pracy zbiorowej wykonanej w roku 1983 w Instytucie Kształtowania Środowiska, pod kierunkiem autorki, zatytułowanej *Sobiborski Park Krajobrazowy*. Wyd. IKS (w druku)

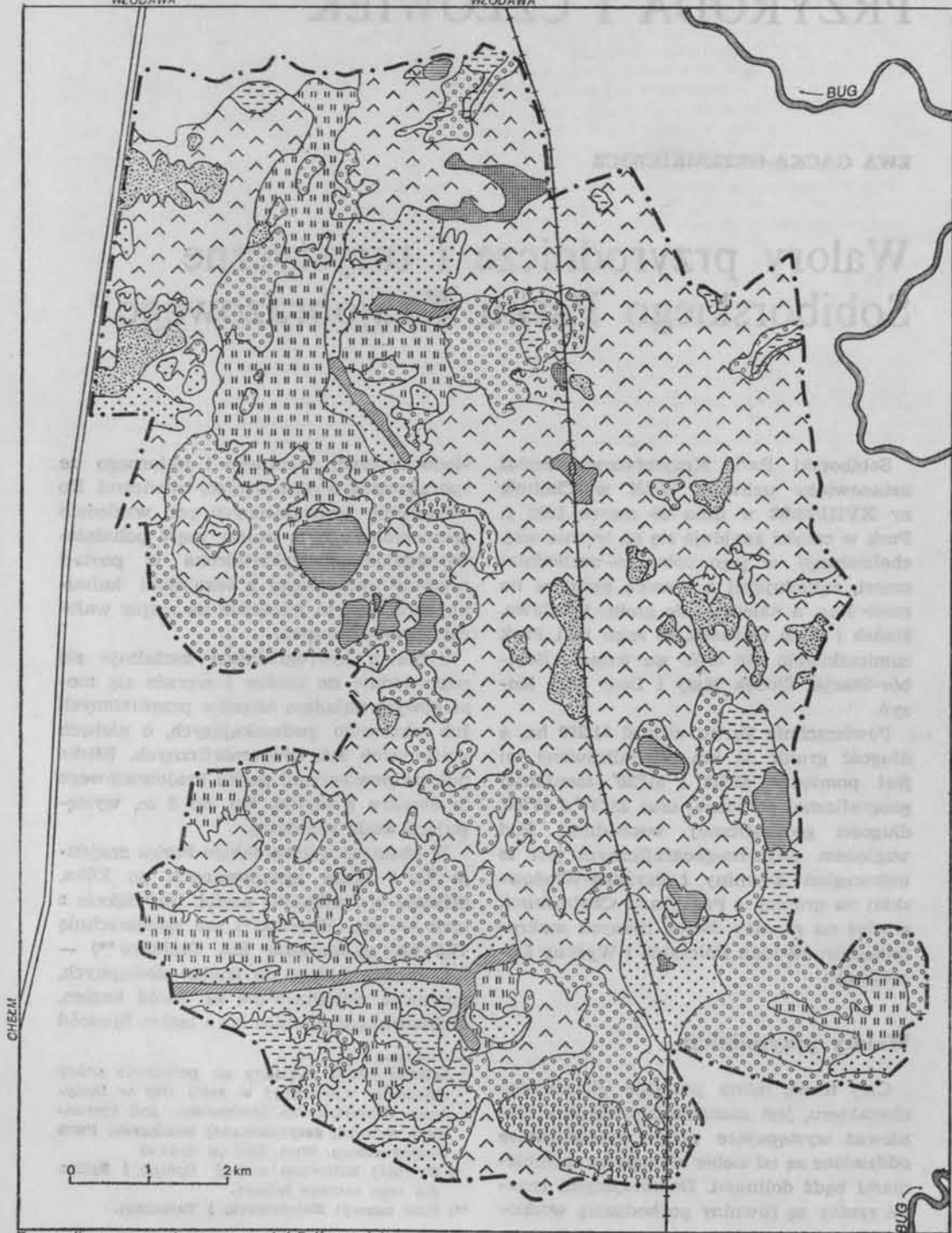
*) Dawniej notowano nazwy Spóine i Spilno dla tego samego jeziora.

**) Inne nazwy: Księżowskie i Tarasinki.

WŁODAWA

WŁODAWA

BUG

CHEŁM

CHEŁM

BUG

Zgeneralizowana wersja mapy—mgr inż E. Krzywńska,
 opracowanie merytoryczne—dr T. Ozimek (na podst. szczegółowych materiałów prof. D. Fijałkowskiego)

CHARAKTERYSTYKA JEDNOSTEK GEBOTANICZNYCH SOBIBORSKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO

- I zbiorowiska roślin wodnych i szuwarów
- II zbiorowiska turzyc
- III półnaturalne i antropogeniczne zbiorowiska trawiaste i trawiasto-turzcowe
- IV torfowiska przejściowe
- V torfowiska wysokie
- VI kserotermiczne murawy piaskowe
- VII zespoły chwastów upraw rolnych okopowych i zbożowych
- VIII antropogeniczne zbiorowiska zrębów terenów wydeptywanych i ruderalnych
- IX lasy i zarośla wierzbowo-olszowe
- X lasy i zarośla iglaste
- XI lasy liściaste
- obszar niezbadany

wód płynących przez teren Parku, w części zachodniej, przepływa równoleżnikowo rzeka Tarasinka.

Przeszło 80% powierzchni Parku to lasy państwowe należące do Nadleśnictwa Sobibór. Wśród nich największy udział mają lasy na siedliskach wilgotnych i bagiennych (bór świeży — 36%, bór wilgotny — 10,1%, bór bagienny — 7,1%). Bagna bezleśne występują na powierzchni 11,6%, chociaż i te z reguły porośnięte są łożą lub inną roślinnością krzewiastą. Średni wiek drzewostanów w obszarze parku jest wyższy niż w całym Nadleśnictwie i na ok. 1/4 powierzchni występują drzewostany przeszło 60-letnie. Mimo że w drzewostanach zdecydowanie dominuje sosna (65%), to stosunkowo duży udział ma w nich brzoza i olcha (30%). Znacznie rzadziej występują drzewostany zdominowane przez dąb, sporadycznie zaś — przez osikę lub świerk.

Drzewostany rosnące na żyznych lub podmokłych siedliskach, o bogatym składzie gatunkowym, zdominowane przez gatunki liściaste o silnej mozaice i wielopiętrowej strukturze, występują w największym skupieniu w południowej części Parku oraz w nieco mniejszym w części środkowej i zachodniej. Lasy te przez Cieślaka (1979) zostały zaliczone do kategorii o najwyższych walorach ekologicznych. Przeważający udział powierzchniowy mają jednakże drzewostany o mniejszych walorach. Są to głównie lasy sosnowe na ubogich siedliskach, ale z domieszkami innych gatunków, i tworzą mozaikę drzewostanów i bagien śródleśnych, lub są to drzewostany brzozowe i olchowe na siedliskach bagiennych.

Obszar Parku jest stosunkowo mało przeobrażony przez gospodarkę człowieka i charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem również pozaleśnych zbiorowisk i zespołów roślinnych, których Fijałkowski (1981) łącznie zidentyfikował ponad 100. Są to zbiorowiska roślin wodnych o różnym stopniu organizacji, bogata roślinność szuwarowa strefy brzeżnej jezior, zespoły wielkich turzyc, zespoły roślin torfowiskowych i bagiennych oraz wiele innych. Osobliwością na terenie parku są duże powierzchnie tor-

fowisk wysokich — łącznie 350 ha, będących dziś już rzadkością w Polsce. Największą jednak atrakcją terenu stanowi wspomniana mozaikowość i kontrastowość siedlisk, w wyniku której istnieje możliwość spotkania np. tuż obok roślinności torfowiskowej i bagiennej — nasłonecznionych muraw piaskowych.

Rozmieszczenie przestrzenne wyróżnionych zespołów roślinnych przedstawiono na mapce w postaci zagregowanej dla jednostek geobotanicznych (Ozimek, 1982). Reprezentują one 11 głównych typów siedliskowych.

I Roślinność wodna i szuwarowa (I) zajmuje około 89 ha i w jej skład wchodzi 15 zespołów i zbiorowisk. Są to typowe zbiorowiska azonalne (nie przywiązane do konkretnej strefy klimatycznej). Wśród tych zbiorowisk na uwagę zasługuje zespół wolffii bezkorzeniowej (*Wolffietum arrhize*), zespół bardzo rzadko spotykany na terenie Polski. W płatach roślinności wodnej i szuwarowej stwierdzono występowanie 8 rzadkich gatunków, w tym 2 pojawiające się bardzo rzadko na Lubelszczyźnie: jezierzka giętka i wolffia bezkorzeniowa, oraz dwóch gatunków chronionych: kosaciec syberyjski i grzybień północny.

II Zespoły wielkich turzyc (II) — klasa *Phragmitetea*, związek *Magnocaricion* — zajmują 274 ha. Reprezentuje je 9 zespołów. Występują one na miejscach otwartych, zarosłowych i wśród lasów olsowych. Budują je głównie wysokie turzycy. W ich obrębie stwierdzono występowanie 9 gatunków roślin rzadkich.

III Pónaturalne i antropogeniczne zbiorowiska żyznych łąk kośnych (klasa *Molinio-Arrhenatheretea*) reprezentowane są przez 6 zespołów. Zajmują głównie siedliska mineralne i mineralno-torfowe (325,5 hektara). W płatach tej grupy zespołów stwierdzono 10 gatunków roślin rzadkich i 6 gatunków roślin chronionych: storczyk plamisty, goryczka wąskolistna, orlik pospolity, kruszczyk błotny, pełnik europejski, pierwiosnka lekarska.

IV Torfowiska przejściowe (2 zespoły), torfowiska niskie (2 zespoły) oraz wysoko-torfowiskowe zbiorowiska dolinkowe (1

zespół) o aspekcie trawiasto-mszystym (klasa *Scheuchzerio-Caricetea fuscae*) zajmują 207 ha. Na terenie Sobiborskiego Parku są dość rozpowszechnione i zajmują głównie śródleśne bagna oraz brzegi jezior Plotycze i Orchowo. Torfowiska przejściowe i dolinkowe torfowisk wysokich są bardzo rzadkim elementem siedliskowym w Polsce i ostoją rzadkiej flory reliktowej o charakterze borealnym: wierzba lapońska, wierzba borówkolistna, i atlantyckim: rosiczka pośrednia. W płatach tych zespołów stwierdzono występowanie 5 gatunków roślin rzadkich i 4 gatunków prawnie chronionych: rosiczka długolistna, rosiczka pośrednia, rosiczka okrągłolistna, brzoza niska.

V Torfowiska wysokie (klasa *Oxycocco-Sphagnetea*) zajmują 350 ha i w skład ich wchodzi 2 zespoły. Są one rzadkością na obszarze Polski, podobnie jak torfowiska przejściowe. Występują na ich terenie rzadkie rośliny borealne i atlantyckie. Ogółem w płatach torfowisk wysokich stwierdzono obecność 8 rzadkich roślin i 4 gatunków chronionych (jak w torfowiskach przejściowych).

VI Kserotermiczne murawy piaskowe (klasa *Sedo-Scleranthetea*) zajmują 120 ha. Reprezentują je 4 zespoły. W skład tych zespołów wchodzi głównie rośliny o małych wymaganiach w stosunku do wody — terofity i sukulenty. Zajmują one siedliska gleb piaszczystych i o silnie nasłonecznionej wystawie. Występują na nasypach kolejowych, wydmach i w postaci fragmentarycznej przenikają do suchych borów sosnowych. Są rzadkie na terenie Sobiborskiego Parku. Warto zwrócić uwagę na dwa zespoły tej grupy — zespół *Festuco-Thymetum serpylli* o wybitnie subatlantyckim charakterze (w typowej postaci występuje tylko w Europie zachodniej) i *Festuco Koelerietum glaucae*, który jest zespołem o wyraźnie kontynentalnym charakterze i najsilniej nawiązuje do zespołów kserotermicznych muraw stepowych. W nielicznie rozsianych płatach na terenie parku występuje aż 16 gatunków rzadkich roślin.

VII Zespoły upraw rolnych zbożowych i

okopowych (klasy *Secalinetea* i *Chenopodieta*) reprezentowane są przez 8 zespołów i zajmują 830 ha. Utrzymuje się tu 10 gatunków rzadkich roślin.

VIII Zbiorowiska ruderalne z klas *Chenopodieta*, *Artemisietea*, *Budentetea*, *Isoeto-Nanojunetea*, *Plantaginetea* i *Epilpbieta angustifolia* zajmują 590 ha. Wykazują duże bogactwo zespołów i zbiorowisk, bo aż 36 na 1000 stwierdzonych na terenie parku. Związane są one z przydrożami, zabudowaniami i zrębami leśnymi. Zajmują najczęściej małe płaty. W obrębie tych zespołów stwierdzono 12 gatunków rzadkich roślin.

IX Lasy i zarośla wierzbowo-olszowe (3 zespoły z klasy *Alnetea glutinosae*) są bardzo rozpowszechnione na terenie parku i zajmują 1001 ha. Występują na mokrych glebach torfowych okresowo podtapianych. Są ostoją 7 gatunków rzadkich krzewów i drzew na terenie Lubelszczyzny.

X Acidofilne oligo- i mezotroficzne lasy i zarośla iglaste zajmują największą powierzchnię na obszarze Sobiborskiego Parku Krajobrazowego — 4110 ha. Reprezentuje je 7 zespołów z klasy *Vaccinio-Piceetea*. Warto podkreślić, że na dość ograniczonej powierzchni występują tu niemal wszystkie typy borów niżowych opisanych z terenu Polski. Dzięki temu park może być doskonałym terenem badawczym i dydaktycznym. Bory te są bardzo zróżnicowane zarówno pod względem składu gatunkowego drzew i runa, jak i warunków siedliskowych (glebowych i wilgotnościowych). Cała skala obejmuje bory od brzeziny bagiennych przez bór bagienny, bór trzęślicowy, bór świeży, bór mieszany wilgotny do boru suchego i siedliska od mokrych oligo- i mezotroficznych torfów przejściowych do suchych gleb piaszczystych. Na uwagę zasługują brzeziny bagienne, które są zbiorowiskiem subatlantyckim, poza Pojezierzem Pomorskim bardzo rzadko spotykanym w Polsce. W płatach borów stwierdzono 20 gatunków rzadkich roślin, w tym niezwykle rzadkich w Polsce: lepnica litewska, koniczyna pannońska, oraz 3 gatunki chronionych

prawnie: widłak spłaszczony, orlik pospolity, turówka leśna.

XI Lasy liściaste z klasy *Quercu-Fagetea* zajmują 1003 ha i reprezentują je 4 zespoły. Rozrzucone są na tym terenie w niewielkich płatach. Na uwagę zasługują dwa podgórskie zespoły, łąg jesionowy i łąg olsowy, bardzo rzadkie na terenie Lubelszczyzny. W grupie lasów liściastych utrzymało się 15 rzadkich gatunków roślin leśnych wilgotnych i żyznych siedlisk.

Propozycje ochrony przyrody zmierzają do utworzenia na terenie parku 9 rezerwatów przyrody. Oprócz jednego zatwierdzonego już wodnotorfowiskowego rezerwatu „Jez. Brudzieniec”, projektuje się jeszcze cztery tego typu: „Jez. Wspólne”, „Jez. Brudno”, „Jez. Płotczyce” i „Jez. Orchowo”; jeden rezerwat torfowiskowy „Bagno Żłobek”; jeden bagienny „Małoziemce” z kolonią czapli siwej w koronach sąsiadującego z bagnem starodrzewu oraz dwóch leśnych: „Sobibór” — z naturalnym stanowiskiem świerka wśród drzewostanu sosnowego, oraz „Stulno” z wielogatunkowym, starym, przeszło 80-letnim drzewostanem złożonym z brzozy, dębu, sosny, olszy i grabu na siedlisku lasu świeżego. Na stosunkowo niewielkim terenie (ok. 30 hektarów) występuje tu wymieszanie zbiorowisk grądowych i łągowych. Liczne oczka wodne utrzymują tu wodę aż do początku lata.

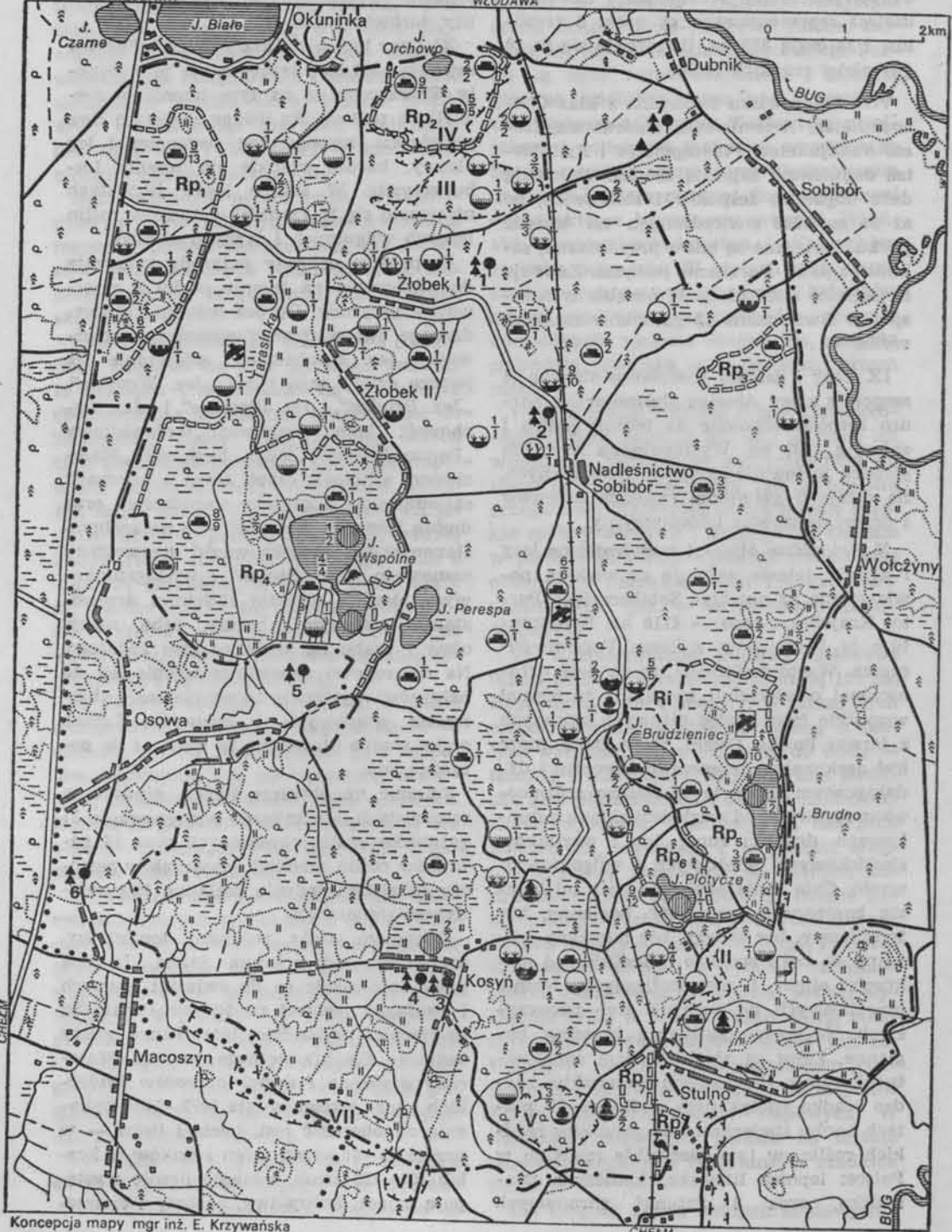
Łącznie na obszarze Parku, głównie w rezerwachach, stwierdzono występowanie 31 gatunków roślin chronionych oraz 16 gatunków roślin rzadkich mających w regionie lubelskim jedynie nieliczne lub pojedyncze stanowiska.

Bogactwu szaty roślinnej towarzyszy, oczywiście, odpowiednia fauna. Istnieją pełne informacje co do zwierząt lownych i awifauny łąkowej na terenie Parku. Są tu również najbardziej interesujące grupy zwierząt dla przeciętnego turysty. Materiały uzyskane z dwóch obwodów łowieckich z tego terenu za lata 1977—1980 wskazują na obecność łosi, jeleni i lisów — w liczbie 30—50 sztuk, saren i dzików w liczbie 150—200 sztuk. Ponadto licznie występują zające, kuropatwy, bażanty i cietrze-

WŁODAWA

WŁODAWA

2km

Koncepcja mapy mgr inż. E. Krzywańska

CHELM

BUG

MAPA WALORÓW PRZYRODNICZYCH SOBIBORSKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO

- · — granica Sobiborskiego PK
 - · · · · granica strefy otulinowej (część Poleskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu)
 - - - - - **Ri** rezerwat istniejący „Brudzieniec” (wraz z proponowaną strefą ochronną)
 - ▭▭▭▭ **Rp** rezerваты projektowane.
Rp₁ „Bagno Żłobek”	Rp₅ „Jez. Brudno”
Rp₂ „Jez. Orchowo”	Rp₆ „Jez. Plotycze”
Rp₃ „Sobibór”	Rp₇ „Stulno”
Rp₄ „Jez. Wspólne”	Rp₈ „Małoziemce”

- projektowane pomnik przyrody
- sztuczne skupienia zieleni wysokiej:
 - 1 – cmentarz prawosławny
 - 2 – pomnik pomordowanych Żydów w czasie okupacji hitlerowskiej
 - 3 – cmentarz katolicki
 - 4 – zieleń przykościelna
 - 5 – miejsce kaźni hitlerowskiej II wojny światowej
 - 6 – cmentarz niemiecki z okresu I wojny światowej
 - 7 – cmentarz prawosławny

Występowanie rzadkich gatunków roślin reprezentujących:

- zbiorowiska roślin wodnych
 - torfowiska wysokie i przejściowe
 - półnaturalne i antropogeniczne zbiorowiska trawiaste i trawiasto-turzycowe
 - kserotermiczne murawy piaskowe
 - zbiorowiska chwastów upraw rolnych okopowych i zbożowych
 - antropogeniczne zbiorowiska zrębów terenów wydeptywanych i ruderalnych
 - zbiorowiska zaroślowe
 - lasy liściaste
 - lasy i zarośla iglaste
- ilość występujących gatunków roślin
 ilość miejsc występowania roślin

Występowanie rzadkich gatunków awifauny lęgowej:

- kolonia lęgowa czapli siwej
- rejony występowania cietrzewia
- miejsce występowania żurawia

Występowanie rzadkich gatunków fauny:

- ostoja bobra

Ciekawsze formy lub zespoły form rzeźby terenu:

- I – zbocze Wysoczyzny Wołyńskiej
- II – fragment zbocza doliny Bugu
- III – wydma paraboliczna z licznymi zagłębieniami deflacyjnymi
- IV – zagłębienie z ciągami zatofionych mis jeziornych
- V, VI – ostańce denudacyjne
- VII – ciąg wałów polodowcowych

- kolej
- droga drugorzędna i lokalna
- droga wiejska
- droga polna lub leśna
- las
- łąka
- bagno
- rzeka i jezioro

wie, w zmiennych ilościach od kilkudziesięciu do kilkuset sztuk. Z danych niedokumentowanych wiadomo, że na terenie Parku kilkakrotnie widziano wilka, a w okolicy jezior Wspólne, Koseniec — wydrę. Nad jez. Wspólne zorganizowano ostoję bobrów, a z płazów można spotkać tam też żółwia.

Badania awifauny lęgowej prowadzone przez Cieślaka w 1981 r. wykazały gniaz-

dowanie na terenie Sobiborskiego Parku 127 gatunków ptaków, a dalsze 9 gatunków uznano za prawdopodobnie lęgowe. Jest to np. tylko o 36 gatunków mniej niż na dziesięciokrotnie większym obszarze całego Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego oraz o 10 gatunków mniej niż na pięciokrotnie większym obszarze Puszczy Kozienickiej.

Wśród stwierdzonych gatunków ptaków lęgowych na terenie Parku gniazduje 6

gatunków ptaków określonych przez Głowacińskiego i in. (1980) jako silnie zagrożone wyginięciem: orlik krzykliwy, gadożer, żuraw, rybitwa zwyczajna, oraz orlik grubodzioby i orzełek (prawdopodobnie lęgowe). Z kategorii gatunków zagrożonych wyginięciem na terenie Parku w 1981 r. gniazdowały: perkoz rdzawoszyi, bocian czarny — 7 par, gągoł, kania czarna — 2 pary, jastrząb — 6 par, krogulec, błotniak popielaty, błotniak stawowy, cietrzew — ponad 10 par, brodziec samotny — ok. 10 par, słonka — ok. 30 par, bekas kszyc — ok. 20 par, rybitwa czarna, sowa uszata, kraska — 5—8 par, zimorodek, dudek — do 20 par, dzięcioł czarny — ok. 10 par, oraz dzierzba czarnoczelna, kruk — ok. 10 par, strumieniówka — dość liczna, mucholówka białoszyja — kilka par, dziwonია.

W grupie wymienionych gatunków dominują ptaki środowisk wodnych i podmokłych oraz gatunki ptaków drapieżnych. Te dwie grupy decydują o cenności awifauny lęgowej tego terenu.

Już ta krótka charakterystyka warunków przyrodniczych wskazuje, że mamy do czynienia z jednym z najmniej przekształconych przyrodniczo obszarów Polski, z terenem miejscami zupełnie dzikim i trudno dostępnym. Chociaż jest to teren zlokalizowany w nizinnej części naszego kraju, z lasami, którym co prawda daleko do puszczańskich, to jednak mikrostruktura tego terenu nadaje mu wyjątkowo osobliwy charakter. Ona to sprawia, że w ciągu kilku zaledwie godzin wędrówki przyroda kilkakrotnie może zmienić swój nastrój i wygląd.

Walory turystyczne

Walory turystyczne Sobiborskiego Parku odpowiadają według kwalifikacji byłego GKFiT terenom drugiej kategorii turystycznej, przy czym w standardowej ocenie najwyższe noty uzyskują jeziora nadające się do masowej rekreacji, podczas gdy dla turystyki kwalifikowanej największą wartość posiadają jeziora niezagospodarowane, trudno dostępne oraz odludne tere-

ny bagienne. Również ocena warunków bioklimatycznych jest inna w przypadku dłuższego pobytu, inna zaś dla wędrówek krajoznawczych. Bardzo często miejsca o największych walorach turystycznych (wierzchołki wzniesień, bagna) posiadają niekorzystne warunki bioklimatyczne. Tak więc o walorach można mówić jedynie w powiązaniu z proponowaną formą rekreacji.

Bagienne tereny Sobiborskiego Parku Krajobrazowego same bronią się dobrze przed turystyką i nie ma potrzeby wprowadzania dodatkowych zabezpieczeń. Charakter Parku uzasadnia jednak ograniczenie turystycznego rochu motorowego jedynie do głównej trasy: Luta — Sobibór — Wołczyń. Nie są potrzebne też specjalne inwestycje turystyczne. Natomiast kilka obiektów można do tego celu adaptować.

Obecnie ani Park ani jego otoczenie nie są w zasadzie zagospodarowane i gotowe na przyjęcie turystów. Jedynym wyjątkiem jest, poza północną granicą Parku, wieś Okuninka nad Jez. Białym z licznymi ośrodkami wypoczynkowymi (ok. 4 tys. miejsc noclegowych), z siecią parkingów, miejsc postojowych i biwakowych.

Sygnałem walorów turystycznych tego obszaru był jak dotąd tylko znakowany pieszy szlak turystyczny, pod nazwą „Nadbużańskiego Szlaku Przyjaźni”, przebiegający wzdłuż Bugu, w pobliżu wschodniej granicy Parku.

Sobiborski Park powinien służyć turystyce kwalifikowanej, tj. wędrówkom pieszym, kolarskim i narciarskim, mającym na celu poznanie walorów Parku i wzbogacenie wiedzy o przyrodzie. Dla turysty atrakcję stanowić mogą, oprócz lasów i jezior, łąki i bagna, bogata flora i fauna, różne odkrywki oraz stare budownictwo drewniane okolicznych wsi.

Jest to zbyt mały obszar, aby mógł wyróżniać się jakąś odrębnością kulturową, nie widać tu więc ostrych różnic w stosunku do rozległych połaci podlasko-lubelskich. Obserwowane tu budownictwo odbija raczej przeobrażenia, jakim podlegała wieś w XIX i XX w.

Wsie skupione wokół lasów sobiborskich, leżące nieco na uboczu przemian współczesnych, zachowały swój dawny układ i rozmieszczenie siedlisk ludzkich. Wieś, której mieszkańcy zajmują się głównie rolnictwem, stanowi jeden z najpiękniejszych przykładów zharmonizowania formy z funkcją. Miękkie, wijące się drogi, domy o proporcjach dostosowanych do otaczającej przyrody warte są zachowania wszędzie tam, gdzie jeszcze pozostały.

W kształt każdej wsi wpisany jest nie tylko wygląd chłopskich chałup, ale i mała architektura sakralna. Kapliczki spotykane w północnej części woj. chełmskiego mają przeważnie formę prostych słupów murowanych z wnęką na figurę o podstawie kwadratowej, nakrytych czterospadowym daszkiem. Szczególnie pełna uroku jest kapliczka na skraju wsi Macoszyn, ustawiona na rozstaju dróg do Osowej i Kosynia.

Z innych obiektów można wymienić kościół parafialny w Kosyniu pod wezwaniem św. Stanisława Kostki, wzniesiony w latach 1889—1890 jako cerkiew prawosławna według projektu architekta Syczugowa w stylu bizantyjsko-klasycystycznym, oraz drewnianą kaplicę publiczną w Sobiborze-Stacji, kilka kilometrów od centrum wsi, do której przeniesiono część wyposażenia z cerkwi zniszczonej w czasie ostatniej wojny.

Przyjmując, że turystów stać na samodzielny wybór trasy wędrowki i przebycie jej przy pomocy mapy i kompasu, nie ogranicza się swobodnej penetracji na tym obszarze Parku, który nie wymaga szczególnej ochrony. Opisane w dalszej części szlaki o charakterze turystyczno-dydaktycznym stanowią formę zachęty do zwiedzania Parku jako fakultatywna propozycja przedstawiona też na mapce. Najcenniejsze walory turystyczne skupione są w środkowo-zachodniej i południowo-wschodniej części Parku. W pierwszym przypadku jest to okolica jezior: Wspólne, Koseniec i Perespa *); w drugim — oto-

czenie jezior: Brudzieniec, Brudno i Płotyce.

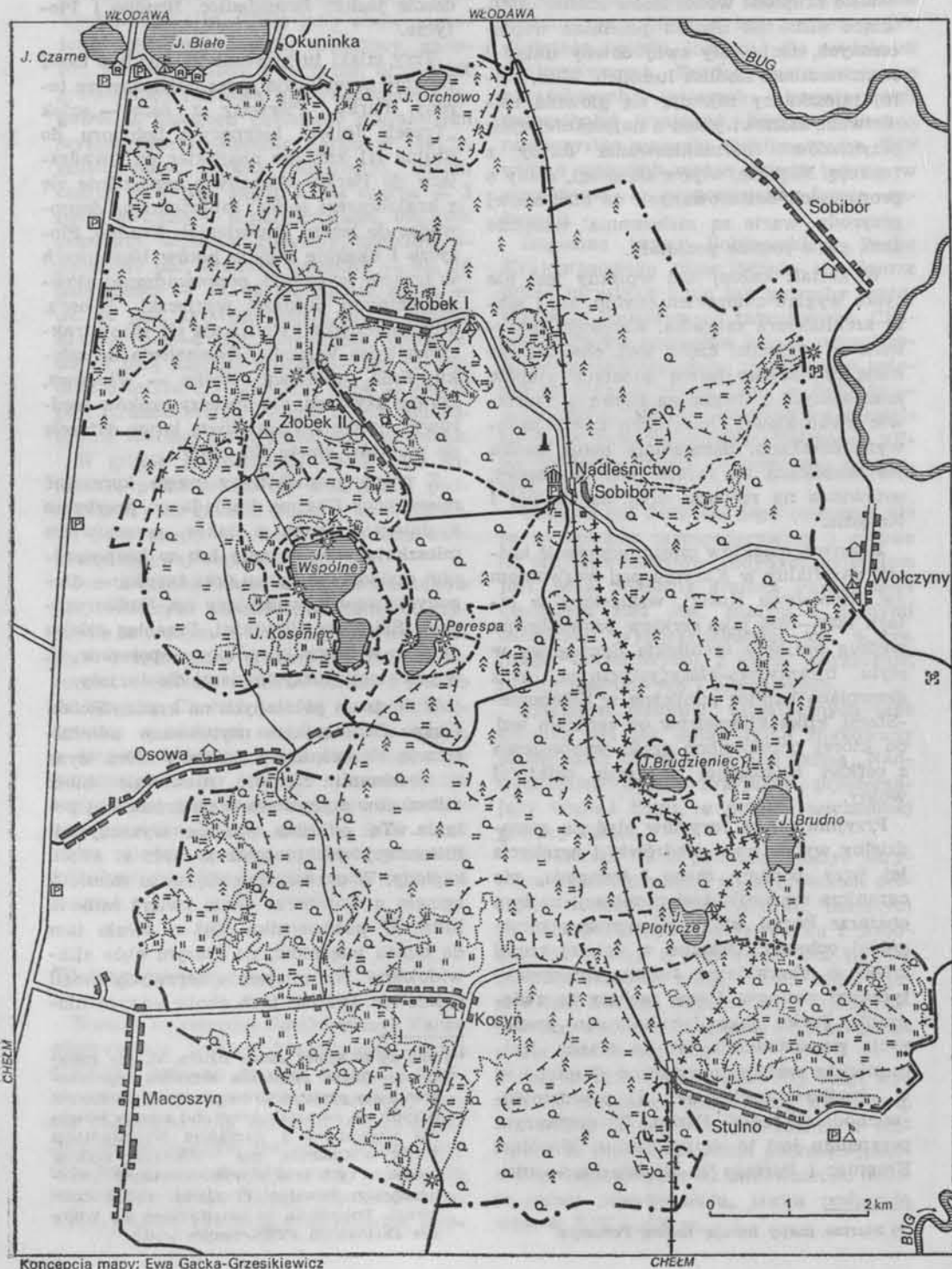
Trzy szlaki turystyczne**), każdy o innej funkcji, przebiegają przez najciekawsze tereny Parku. Pierwszy z nich — szlak „Trzech Jezior” biegnący z Sobiboru do Stulna (11 km) ma charakter wprowadzający do Parku. Umożliwia zapoznanie się z krajobrazem lasów sobiborskich, doprowadza do jezior: Brudzieniec, Brudno, Płotyce i ukazuje piękno borów bagiennych w trakcie wygodnej, poprowadzonej głównie leśnymi duktami wycieczki. Wiosną, latem i jesienią kwalifikuje się jako atrakcyjna trasa kolarska. Równoległa do szlaku linia kolejowa Chełm — Włodawa, rzadko używana, nie niweczy uroków wędrowni, natomiast umożliwia łatwe dotarcie do punktów startu lub mety.

Z proponowanej trasy mogą korzystać mieszkańcy Chełma i Włodawy, przybysze z dalszych stron, a także wczasowicze mieszkający na terenie lub w bezpośrednim sąsiedztwie Parku oraz turyści — długodystansowcy, wędrujący np. Nadbużańskim Szlakiem Przyjaźni. Przebieg szlaku opisano w kierunku północ — południe, tj. w orientacji korzystniejszej dla turysty.

W centrum położonych na krańcu Polski Lasów Sobiborskich usytuowano administrację Nadleśnictwa Sobibór, która wraz z rodzinami zajmuje niewielkie bloki mieszkalne wybudowane na śródleśnej polanie. To odludne miejsce wykorzystali hitlerowcy do założenia w 1942 r. obozu zagłady. W okresie dziewiętnastu miesięcy zginęło w Sobiborze około ćwierć miliona ludzi. W październiku 1943 r. doszło tam do buntu więźniów, po którym obóz zlikwidowano. Na miejscu zbiorowych mogił rośnie las. Dramat tych okolic upamiętnio-

*) Nie są to szlaki sensu stricto, tj. nie zostały do chwili napisania artykułu wyznakowane, ale przez autorów opracowania (patrz: przypis na początku artykułu) zostały wstępnie uzgodnione z Zarządem Wojewódzkim PTTK w Chełmie, nie wyłączając styków dwóch z tych tras z wyznakowanym „Nadbużańskim Szlakiem Przyjaźni” (kolor czerwony). Połączenia te ustanowiono na wniosek chełmskich PTTK-owców (red.)

*) Starsze mapy notują nazwę Perespa.

Koncepcja mapy: Ewa Gacka-Grzesikiewicz
Janusz Rygielski

CHEŁM

0 1 2 km

BUG

KONCEPCJA ZAGOSPODAROWANIA TURYSTYCZNEGO SOBIBORSKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO

1. Tło przyrodniczo-antropogeniczne

- rzeka
- jezioro
- linia kolejowa
- las iglasty, las liściasty
- łąka
- grunty orne
- obszar zabudowany
- pomnik
- punkt widokowy

2. Ograniczenia przestrzenne rozwoju turystyki

- granica Sobiborskiego Parku Krajobrazowego
- obszary zamknięte dla ruchu turystycznego
- obszary z ograniczoną dostępnością
- obszary bagienne trudnodostępne

3. koncepcja zagospodarowania turystycznego

- droga ogólnodostępna
 - droga dla ruchu lokalnego mieszkańców
 - Pętla Sobiborska
 - Szlak Trzech Jezior
 - Skrajem Polesia
 - Szlak łącznikowy
 - Szlak łącznikowy
 - parking istniejący
 - parking projektowany
 - pole biwakowe dla zmotoryzowanych—istniejące
 - pole biwakowe dla zmotoryzowanych—projektowane
 - punkt biwakowania dla turystów pieszych i kolarzy—istniejący
 - punkt biwakowania dla turystów pieszych i kolarzy—projektowany
 - schronisko projektowane
 - stacja turystyczna projektowana
 - restauracja, kawiarnia, bar
- } znakowane szlaki turystyczne—projektowane

no w 1965 r. kompozycją przestrzenną projektu Mieczysława Waltera. Składa się na nią kamienny mur przy przystanku autobusowym, aleja, pomnik i kurhan. W naturalnym krajobrazie Parku jest to obiekt o największym znaczeniu kulturowym. W Sobiborze można także obejrzeć kaplicę z wyposażeniem pochodzącym z dawnej cerkwi unickiej oraz stylowy budynek karczmy, wybudowany w latach siedemdziesiątych.

Szlak wiedzie od stacji w kierunku wschodnim, na Wołczyny. Za ostatnim blokiem skręca na południe, gruntową drogą wiodącą do Stulna, Osowej i Kosynia. Po ok. 0,6 km w prawo droga do Osowej. Trasa wędrowki wciąż prowadzi na południe. Lasy początkowo młode, suche i monotonne, im dalej od Sobiboru, tym stają się bogatsze w gatunki i bardziej atrakcyjne. Ok. 4 km od Sobiboru w prawo droga do Kosynia. Tu jest prawdziwa puszcza. Po obu stronach drogi olchowy las bagienny. Na poboczach i kępach stanowiska rzadkich roślin. Od maja do późnego lata królują tu komary i muszki, obrzydzące życie turysty. Ale mimo tych uciążliwości warto się poświęcić.

Nieco dalej opuszczamy drogę, by leśną drożyną skierować się w lewo, gdzie wśród drzew i krzewów malin przebliskujące błękitne wody jez. Brudzieniec. Należą one do rezerwatu przyrody o powierzchni 35,89 ha, utworzonego w 1973 r. Rezerwat obejmuje jezioro oraz przylegające do niego torfowisko typu niskiego i lasy. Występuje tu rzadka roślinność: grzybień północny, jeziora morska, gnidosz królewski, bagnica torfowa, wierzba borówkolistna, wierzba lapońska. Zachowując ciszę można dostrzec na jeziorze przedstawicieli wodnego ptactwa: perkoza dwuczubego, łyskę i dzikie kaczki. W otoczeniu nie brak innej zwierzyny. Spotkać można nawet żółwia.

Szlak wyprowadza ścieżką na poprzednią drogę, która przecina rów melioracyjny i rozdwa się przy leśnym drogowskazie. W prawo kierunek do Kosynia. Idąc tam początkowo asfaltem, można dojść do stacji kolejowej Stulno. Szlak wytyczono ciekawszą drogą, w lewo, przez niewielką porębę,

a następnie lasem, skrajem bagna w pobliżu zachodniego brzegu jez. Brudno. Ostrożnie, wśród krzewów żurawin, po dywanie darni unoszącej się na wodzie, można podejść do brzegu jeziora. Widok stąd rozległy, na obramowany sitowiem wielki i pusty zbiornik wodny. Tylko vis-à-vis na przeciwległym brzegu widoczna jest szopa rybaków. Na lśniącej, srebrzystej w słońcu tafli kołysze się wodne ptactwo i stada krzyżówek i cyranek, a czasem perkozy i łyski. W pobliskich torfowiskach gniazdują cietrzewie, a na południu od jeziora żurawie. Na łączkach przylegających od południa do jeziora pojawia się czarny bocian.

Ostrożnie powracamy na stały ląd i coraz wyraźniejszą ścieżką kierujemy się przez las i niewielką polankę do przecinki, która prowadzi do skrzyżowania dróg. W prawo znana już trasa na Sobibór, w lewo na wschodni brzeg jeziora Brudno i do wsi Zbereże, a prosto skrajem poręby, szlak doprowadza do zagospodarowanego miejsca odpoczynku nad jez. Płotycze.

Pośród trzech jezior na trasie wędrówki, Płotycze jest najmniejsze i najbardziej ucywilizowane. Drewniana stylowa wiata zachęca tu do dłuższego postoju, a niewielki pomost umożliwia kąpiel. Niedaleko znajduje się gajówka (ok. 1 kilometra), w której turysta może kupić mleko. Mimo pewnych dobrodziejstw cywilizacji jest to miejsce dość odludne. Poza weekendami tylko jakiś wędkarz czasem się tu zaplącze. Świat ptaków jest tu uboższy, ale można czasem zobaczyć perkozy. W pobliżu Płotycza gniazdują czaple przylatujące na żer nad jezioro.

Od jeziora szlak biegnie na południe, do drogi Kosyń — Zbereże, którą wykorzystuje kilkaset metrów w kierunku wschodnim, a potem skręca w prawo na Stulno. Obok wspomnianej gajówki wychodzimy na rozległe pola i łąki, którymi piaszczystym traktem docieramy do maleńkiego i pustego przystanku Stulno.

Drugi szlak to „Pętla Sobiborska” (17 kilometrów), z centrum w Sobiborze. Nie ma takiego drugiego szlaku turystycznego w Polsce. Piękne, nie zagospodarowane jezioro,

dzikie lasy, rozległe panoramy, zagubiony przysiółek Żłobek II i stara śluza na strudze wypływającej z jez. Wspólne. A przede wszystkim zdziczałe łąki wśród bagien i niewielkie wyspy starego lądu. Szlak w dużej części egzotyczny i niebezpieczny, wiodący zwierzęcymi ścieżkami wśród podmokłych uroczysk. Możliwe spotkanie z losiem, jeleniem, dzikiem i sarną. Na wiosnę i po deszczach niezbędne są wysokie gumowe buty.

Od stacji Sobibór (opis przy szlaku Sobibór-Stulno), szlak wiedzie w kierunku zachodnim przez plac służący do załadunku drewna. Za placem leśna droga do Osowej, która początkowo biegnie przez mokradła, a dalej długą prostą linią przecina młode lasy sosnowe. Unikamy monotonii skręcając w prawo i urozmaiconym suchym lasem docieramy do południowego skraju wsi Żłobek II.

Przysiółek jest typową ulicówką, ciągnącą się półtora kilometra wzdłuż piaszczystej drogi. Domów tu niewiele, przeważnie prostych i podniszczonych ze śladami dawnej kultury ludowej. Gdzieniedzie studnia z żurawiem lub oryginalna budka dla ptaków. Cicho tu, młodych pognąło w świat, a gdzieniedzie w obejściach krzątają się starzy ludzie. W kilku gospodarstwach postawiono w ostatnich latach murowane domy.

Na północno-zachodnim krańcu wsi stoi murowana kapliczka, przy której rozstaje. Na północ prowadzi gruntowa droga łącząca Żłobek II z szosą do Sobiboru, natomiast ku południowemu wschodowi wiedzie bydłocy trakt na rozległe łąki nad Tarasinką. Szlak wyprowadza tym traktem na plaść zwaną przez miejscowych „lotniskiem”. Walory terenu były tu wykorzystywane przez pilotów wykonujących zabiegi agrotechniczne. Obecnie na „lotnisku” pasą się krowy i owce.

Szlak wiedzie przez łąki i ukazuje najpiękniejsze panoramy w Sobiborskim Parku Krajobrazowym. Dookoła idealna pułka, nie widać śladu działalności człowieka. Dochodzimy do starego, niegdyś solidnego mostu na Tarasince. Za mostem ledwie widoczna ścieżka rozdwa się.

Skracamy na południe, na niewielkie gęsto porośnięte wzniesienie. Ścieżyna przewija się wśród krzaków, wysokich traw i kwiatów, w krajobrazie przypominającym najbardziej odludne partie Polesia. Za niewielkim strumieniem zmurzałe resztki ambony myśliwskiej, a potem łatwy do przekroczenia rów melioracyjny. Dookoła ostoja zwierzyny. Przy dużej dozie szczęścia znaleźć tu można łopatę łosia. Na łąkach żerują ptasie drapieżniki: kanie, jastrzębie, myszolowy; zdarza się orlik krzykliwy.

Kolejna wyspa wśród bagien. Na jednym ze starych drzew olbrzymie gniazdo czarnego bociana. Nieco dalej szlak wchodzi w mokradła. Wydeptaną przez zwierzęta ścieżką idziemy zielonym tunelem, pochyleni, po kostki w błocie. Królestwo komarów i meszek. Egzotyka dająca się porównać z wyprawami na inne kontynenty. Znowu niewielkie wzniesienie i łąki. Szlak skręca na południowy wschód i częściowo łąką, częściowo młodnikami i mokradłami doprowadza do szerokiego rowu melioracyjnego w pobliżu kładki. Przechodzimy na drugą stronę rowu i (uwaga!) skręcamy w las, po czym w trzcinowym, indochińskim pejzażu dochodzimy do wybitnego punktu widokowego nad jez. Wspólne. Teren tu bagnisty, odpocząć można na konarach i naziemnych partiach korzeni. Osobliwe to leśno-wodne uroczysko. Bogaty świat ptaków reprezentowany przez perkozy i liczne kaczki: cyranki, cyraneckzi, czernice i krzyżówki.

Od tego miejsca szlak skręca na północ i równoległe do brzegu jeziora prowadzi wśród podmokłych olszyn i trzcin (uwaga, łatwo zgubić drogę) do odpływu ujarzmionego starą, pokrytą porostami służą. Po przejściu przez służę szlak znowu skręca tym razem na wschód i urokliwymi łąkami, urozmaiconymi starymi dębami doprowadza do lasu, w którym wyraźną ścieżką znowu osiąga się brzeg jez. Wspólne. Daleszą część drogi pokonujemy nadbrzeżnymi, podmokłymi łąkami do miejsca postoju łodzi rybackiej i drogi prowadzącej z Sobiboru. Stąd leśną drogą ok. 0,5 km w kierunku północno-wschodnim od połączenia z trasą Sobibór—Osowa. Za nami dwie

trzęcie wycieczki i trudy związane z marszem przez mokradła. Zmęczeni mogą w pół godziny powrócić stąd do Sobiboru.

Szlak prowadzi dalej drogą do Osowej nad jez. Perespa. W pobliżu jeziora warto zboczyć w lewo na teren dawnego ośrodka wypoczynkowego (doskonałe miejsce na biwak i możliwość kąpieli). Tu również można obserwować ptaki: perkozy, łyski i lelka gęgółowa.

Wracamy na główny trakt. Z lewej, za szuwarami jez. Perespa. Z prawej staw rybny łączący się z jez. Koseniec. Nie dochodząc do szosy w Osowej szlak skręca na północny wschód i doprowadza do wschodniego brzegu Perespy, rzadko odwiedzanego, o wybitnych walorach krajobrazowych. Doskonałe miejsce na odpoczynek lub biwak. Dalej leśnymi drogami przez mokradła, stare lasy, młodniki i poręby, dochodzimy do linii kolejowej oraz do punktu wyjścia — stacji Sobibór.

Trzeci — to szlak spacerowy „Skrajem Polesia” prowadzący od wsi Tarasiuki do Okuninki (4 km) i przeznaczony głównie dla urlopowiczów korzystających z ośrodków wypoczynkowych nad J. Białym. Wprowadza w klimat i krajobraz Polesia, zachęcając do dłuższych wycieczek w okolice Sobiboru.

Z przystanku autobusowego w Tarasiukach idziemy szosą w kierunku południowym, do mostu na Tarasince. Stąd ścieżką przez łąki i zarośla do piaszczystej drogi prowadzącej przez młodniki, którą na skraj niewielkiego, zarośniętego wzniesienia obniżającego się ku rzece. Tu warto opuścić szlak i przez zarośla jeżyn dojść do Tarasinki, podziwiając bagienne pustacie ciągnące się w kierunku południowym. Dużo drobnego ptactwa. Nierzadko słychać śpiew słowika. Równoległe do niewidocznej Tarasinki szlak prowadzi granicą lasu i zarośli na skraj dużego bagna rozciągającego się aż do szosy Chełm — Włodawa.

Dalej w kierunku północno-zachodnim, obchodząc wspomniane bagna, lasem i młodnikami szlak doprowadza do szosy Okuninka — Tarasiuki i przystanku PKS.

Preferowanie na obszarze Sobiborskiego Parku turystyki kwalifikowanej (brak wy-

gód, swoboda poruszania się, możliwość kameralnego biwakowania) jest wyrazem dostosowania form turystyki do cech środowiska przyrodniczego. Jednocześnie wymaga to ograniczenia agresywnych form turystyki poprzez wprowadzenie zakazu ruchu motorowego oraz zahamowania wprowadzania elementów zagospodarowania turystycznego, które wpływają deformująco na środowisko przyrodnicze. Od samego turysty oczekuje się respektowania oczywistych zakazów, jak np. wstępu do ostoi bobrów, wstępu do rezerwatów w miejscach nieoznakowanych, pozyskiwania chronionych gatunków roślin i zwierząt

oraz innych, które w przyszłości zostaną ujęte w Regulaminie Parku.

Fotokomentarz *

Zakończenie artykułu przedstawione w postaci krótkiej fotowycieczki, chociaż nie zastąpi bezpośredniego kontaktu z przyrodą Parku, spełni swój cel, jeśli przybliży u czytelnika decyzję wyboru terenu Sobiborskiego Parku na miejsce najbliższej pieszej wędrowki.

* Autorem prezentowanych zdjęć wykonanych w latach 1980—1981 jest Marian Cieślak.

WYBRANE POZYCJE BIBLIOGRAFII

- G. Brzek, *Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie jako środowisko życia i obiekt badań*. „Przegl. Zool.” 1970, 19, 4, s. 354—362
- M. Cieślak, *Propozycja ekologicznej waloryzacji lasów województwa chełmskiego*. Biul. IKS nr 5, 1979, 10—13
- M. Cieślak, E. Gacka-Grzesikiewicz, T. Lubelska, A. Matuszkiewicz, *Projektowane Parki Krajobrazowe w woj. chełmskim*. „Przyr. Pol.” nr 10, 1980
- D. Fijałkowski, M. Pękala, *Osobliwości flory naczyniowej okolic Sobiboru k. Włodawy*. *Annales UMCS*, 1972, sec. C V. XXVII, 10 s. 199—208
- D. Fijałkowski, *Pomniki przyrody, rezerваты i krajobrazy woj. lubelskiego*. Zarząd Okręgu PTTK s. 1—87, Lublin 1975
- D. Fijałkowski, *Charakterystyka geobotaniczna projektowanego Sobiborskiego Parku Krajobrazowego*. Maszynopis s. 50 (praca wykonana na zlecenie IKS w 1981 r.)
- E. Gacka-Grzesikiewicz, M. Cieślak, T. Lubelska, A. Matuszkiewicz, J. Zemla, *Koncepcja Ekologicznego Systemu Obszarów Chronionych dla woj. chełmskiego*. *Człow. i Środ.* 1979, T. 1—3 nr 2 103—124
- Z. Głowaciński, M. Bieniek, A. Dyduch, R. Gertychowa, Z. Jakubiec, A. Kosior, M. Zemanek, *Stan fauny kręgowców i wybranych bezkręgowców Polski, wykaz gatunków, ich występowanie, zagrożenie i status ochrony*. *Studia Naturae* 1980, seria A nr 21
- K. Izdebski, T. Grądział, *Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie*, „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1981
- T. Ozimek, *Charakterystyka flory i roślinności projektowanego Sobiborskiego Parku Krajobrazowego* — praca wykonana na zlecenie IKS na podstawie badań Fijałkowskiego (1982)
- S. Riabinin, *Badania nad ptakami Polesia Lubelskiego*. *Annales UMCS*, 1963, sec. C. 17, s. 230—257
- T. Wilgat, *Jeziora Łęczyńsko-Włodawskie*. *Annales UMCS*, 1954, sec. B v. 8 s. 37—121
- T. Wilgat (red.), *Materiały z Sesji Naukowej PTG*. Praca zbiorowa, Wyd. Lubelskie, Lublin 1963

Nieciekawy młodnik, wymagający czyszczeń, z czasem przeobraża się w las sosnowy, w którym można spotkać wspaniale rosochate drzewa

W pobliżu jez. Brudzieniec — rezerwatu wodno-torfowiskowego — znajduje się ols odmiany środkowoeuropejskiej

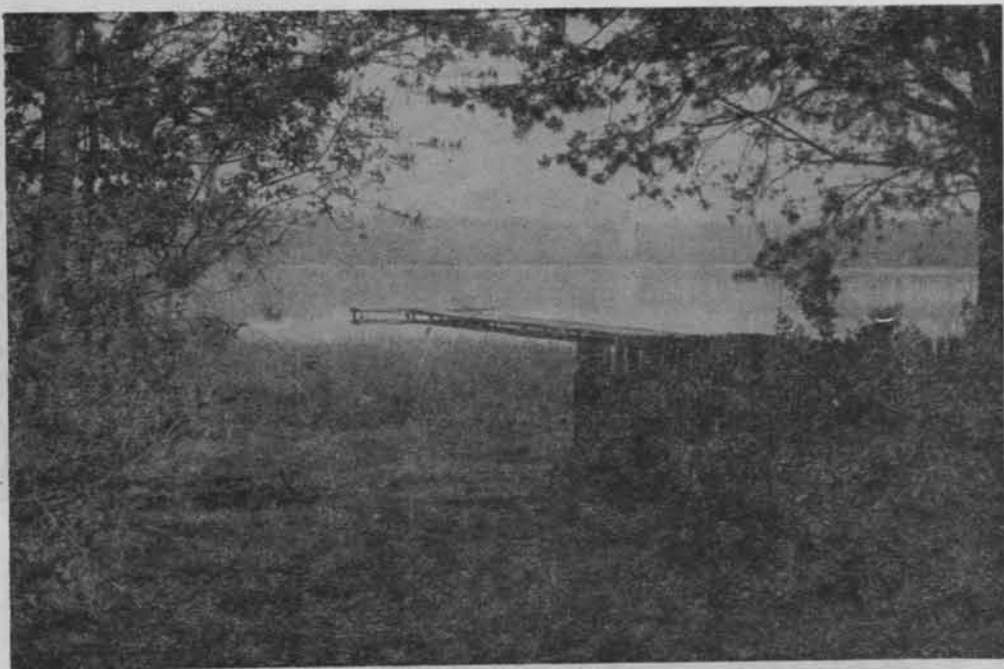

Sciana lasu kryjąca wewnątrz bogatego drzewostanu projektowanego rezerwatu leśno-faunistycznego „Stulno” (wiek ponad 80 lat)

L

Jest to bór mieszany oraz grąd zbudowany z dębu, sosny, brzozy i grabu. W miejscach bardziej wilgotnych przy oczkach wodnych panują zarośla łozowe

Wśród lasów znajdują się jeziora. We wschodniej części Parku — jez. Płotycze (projektowany rezerwat wodno-torfowiskowy). Jest to dobry punkt biwakowy dla pieszych turystów

Jeszcze bardziej na zachód znajduje się jez. Koszeniec. Jest to również projektowany rezerwat łącznie z jez. Wspólne

W zachodniej części Parku — jez. Perespa

Oprócz jezior w obrębie Parku można spotkać stawy rybne. Duży ich kompleks znajduje się pomiędzy jeziorami: Koseniec i Perespa

Wielki staw rybny w Parku w Koseniecu i Perespie

Rzeczka Tarasinka przepływa przez zachodnią część Parku. W zasadzie uregulowana, ale miejscami wygląda jeszcze naturalnie

Ta sama Tarasinka stanowi doskonały biotop lęgowy dla ptaków — razem z zadrzewionymi i zakrzewionymi podmokłymi łąkami

W innym rezerwacie (projektowanym) „Maloziemce” w koronach drzew widać kilkadziesiąt gniazd czapli siwej

Ciek, przepływający przez teren bagienny, wypływa z jez. Brudno (projektowany rezerwat). W tym niedostępnym terenie spotkać można wiele osobliwych gatunków roślin wodnych oraz typowych dla torfowisk wysokich i przejściowych. Zeruje tu czarny bocian

Pomnik poświęcony pamięci ofiar zbrodni hitlerowskich w Sobiborze, wzniesiony w 1965 r. według projektu M. Waltera. Fot. Janusz Rygielski

